

TÓTH CSABA

A magyar pártrendszer fejlődésének fő iránya¹

BEVEZETÉS

A pártok és pártrendszerek kutatása egyáltalán nem nevezhető elhanyagolt témának a magyar politikatudományban – Lánczi András szerint pl. e kérdés az elmúlt évtized politológiai irodalmának egyik legmeghatározóbb témaköre (2000:155). A szakirodalomban éppúgy találunk az egyes pártokkal foglalkozó műveket², mint a pártrendszer *egészét* jellemezni próbáló alkotásokat³. A különböző pártok tanulmányozása során a szerzők általában nagy hangsúlyt fektetnek a pártok változására, e változások különböző aspektusaira. A pártrendszerrel foglalkozó alkotások ezzel szemben többnyire kimerülnek a pártrendszer statikus leírásában – illetve, amennyiben a pártrendszer változása egyáltalán szóba kerül, e változás többnyire mint különböző „szakaszok” egymásba való átmenete jelenik meg⁴. A pártrendszerrel foglalkozó munkák nagy részéből nem olvasható ki a pártrendszer átalakulásának az iránya, nem válik megfoghatóvá e változás folyamatjellege.

Azon kevés munka, amely mégis megkísérel a pártrendszer változásának valamilyen irányt tulajdonítani, ezt az irányt a „blokkosodás”, a „kétpólusú rendszer felé haladás” kifejezéssel írja le. E jelenséget legmeggyőzőbben az Angelusz–Tardos szerzőpáros mutatja be (1999), ám főleg a szavazói szintre koncentrálna, és a folyamatot kizárólag 1994 óta vizsgálva. Hasonló vonalon halad Fricz Tamás is, akinek meglátása szerint „két fő pó-

lusra épülő politikai tagoltság” van kialakulóban Magyarországon (1999:75) – ám ezt a tendenciát ő sem, illetve nem következetesen hozza összefüggésbe korábban írt munkáival⁵.

A pártrendszer tízéves fejlődésének irányára reflektáló munkát tehát nem találunk a szakirodalomban. Ennek oka persze az is lehet, hogy *egyáltalán* nincs ilyen irány, vagyis, hogy a pártrendszer – akár a politikai aktorok döntései alapján, akár a választási és parlamenti matematika következményeképpen – „eseti jelleggel” változik, és nem követ semmiféle immanens tendenciát.

Jelen tanulmányban én egy ezzel ellentétes álláspontot igyekszem megfogalmazni. Hipotézisem az, hogy a magyar pártrendszer változásának egyértelműen meghatározható iránya van; a magyar pártrendszer változása az elmúlt tíz évben *folyamatjellegű* volt. E folyamatot leginkább a *koncentráció* fogalmával lehet megragadni; a magyar pártrendszer az elmúlt tíz évben folyamatosan koncentrálódott⁶. Az alábbiakban ezt, a magyar pártrendszer koncentrációjára vonatkozó tézist igyekszem kifejteni és igazolni.

Ennek érdekében először a koncentráció fogalmával foglalkozom, majd megpróbálom a koncentráció különböző szintjeit nyugati példák alapján bemutatni. Ezek után térek rá a magyar pártrendszer koncentrációjának feltételezett jelenségére. Ennek során előbb a koncentráció folyamatát, majd annak mértékét és jellegét vizsgálom, választási, illetve közvélemény-kutatási adatok alapján. A munka végén igyekszem röviden összefoglalni a legfontosabb megállapításokat.

E tanulmány elsősorban a pártrendszer változásának leírására, illetve e változás folyamatának értelmezésére törekszik. Nem vállalkozik ugyanakkor oksági magyarázatok felállítására – meggyőződésem szerint ugyanis a jelenség okainak feltárás meg kell hogy előzze a jelenség pontos megismerése, elemzése. Jelen tanulmány ezt a feladatot igyekszik ellátni.

A KONCENTRÁCIÓ FOGALMA ÉS A PÁRTRENDSZEREK KONCENTRÁCIÓJÁNAK SZINTJEI

A koncentráció fogalma többféle jelentést hordozhat. Jelentheti pl. a parlamenti pártok számának csökkenését, a releváns pártok számának csökkenését, a parlamenti pártok súlyának növekedését a parlamenten kívüli pártokkal szemben, vagy a parlamenti pártok közötti erőviszonyok átrendeződését olyan módon, hogy az erősebb pártok tovább erősödnek, a gyengébbek pedig tovább gyengülnek. A fent említett esetek mindegyikében a pártrendszer koncentrálódásáról beszélhetnénk; világos például, hogy egy négy releváns párttal rendelkező pártrendszer koncentráltabb mint egy hat releváns párttal rendel-

kezdő. Hasonlóképp, ha a parlamentben két 40%-os és négy 5%-os párt foglal helyet, akkor a pártrendszer koncentráltabb, mint ha hat 17%-os pártot találunk ott.

Az említett esetek tehát mind a koncentráció különböző aspektusait jelölik, ám nem határozzák meg egyértelműen a fogalom jelentését. Márpedig ahhoz, hogy a magyar pártrendszer koncentrációjáról beszélhessünk, szükséges a koncentráció fogalmának valamiféle operacionalizálása. Az alábbiakban én a következőképpen használom a koncentráció fogalmát: annál koncentráltabb egy pártrendszer, minél kevesebb párt birtokolja a szavazatok minél nagyobb hányadát.⁷

A koncentráció e definíció szerint egy skála, amelyen valamennyi pártrendszer elhelyezhető. A definíció előnye, hogy a skála végpontjai pontosan meghatározhatóak, és viszonylag könnyű a skálán való elmozdulás irányát megállapítani. A skála egyik végpontján található az a pártrendszer, amelyben egyetlen párt kapja meg az összes szavazatot. Ez az elméletileg elképzelhető legkoncentráltabb pártrendszer, amely nem versengő pártrendszerekben – így pl. az 1949 és 1985 közötti Magyarországon – a gyakorlatban is előfordult. A skála másik elméleti végpontját olyan pártrendszer képezné, ahol minden szavazó más és más pártra adja le voksát.⁸

A létező demokráciák természetesen a skála két végpontja közé esnek. E két végpont között elméletileg igen sokféle pártrendszer foglalhatna helyet. Az egypártrendszer felől indulva az első „tisza” típus a kétpártrendszer lenne. A kétpártrendszer a koncentráció fenti definíciója alapján úgy írható le, hogy itt két párt szerzi meg az összes szavazatot. A következő, elméletileg egyértelmű típus a hárompártrendszer, ahol már három párt birtokolja a szavazatok összességét. Az így leírható két- és hárompártrendszer azért nevezhető tiszta típusnak, mert a koncentráció fokában való különbség egyértelműen megragadható; a kétpártrendszer azért koncentráltabb, mint a hárompártrendszer, mert itt kevesebb párt kapja meg a szavazatok ugyanakkora százalékát.

E „tisza” típusok között azonban elméletileg számos olyan pártrendszert találhatunk, amely esetén a koncentráció fokának megítélése annak függvényében változik, hogy a definíció melyik elemére helyezzük a hangsúlyt: a kevesebb pártra, vagy a szavazatok nagyobb hányadának birtoklására⁹. Különösen a különböző „két és fél”, ill. „két és negyed” pártrendszereknek aposztrofált koncentrációjának megítélése kapcsán vetődik fel e kérdés.

Mindezen nehézségek ellenére a koncentráció fenti definícióját alkalmazhatónak vélem jelen tanulmány számára, mégpedig azon okból, hogy az említett problémák lényegében csak elméleti szinten merülnek fel. Ahhoz, hogy a magyar pártrendszer koncentrációjának fokát megítélhessük, nem szükséges a kon-

centráció összes elméleti típusát ismertetnünk – elegendőnek látszik néhány, a gyakorlatban viszonylag gyakrabban előforduló típus bemutatása. Az alábbiakban ennek ezért igyekszem a stabil demokráciákban létező pártrendszerek néhány különböző – pártrendszerük koncentrációja alapján képzett – típusát bemutatni¹⁰. A cél tehát nem a pártrendszereknek egy mindenre kiterjedő tipizálása, hanem néhány *jellegzetes* típus bemutatása annak érdekében, hogy ezekhez hasonlítva a magyar pártrendszer koncentrációjának foka megítélhetővé váljék.

Versengő demokráciában előforduló legkoncentráltabb pártrendszer a „tisztá” kétpártrendszer Egyesült Államokban létező formája. Persze ez a pártrendszer sem elégíti ki tökéletesen azt a kritériumot, hogy a szavazatok összességét két párt birtokolja – ám igen közel áll ahhoz. A következő „tisztá” típusra, a hárompártrendszerre viszont nincs empirikus példa a mai demokráciák között; nem találunk olyan demokráciát, ahol három párt monopolizálná a szavazatok közel 100%-át¹¹. A leginkább ezt a brit pártrendszer közelíti meg, ahol a szavazatok kb. 90%-a oszlik meg a három legnagyobb párt között¹².

Hiba lenne persze a brit pártrendszert hárompártrendszernek minősíteni, hiszen közismert, hogy a konzervatívokhoz és a Munkáspárthoz képest a liberálisok súlya viszonylag csekély. A brit pártrendszer vizsgálatánál nem elég az első három párt szavazatarányát vizsgálni; meg kell nézni azt is, hogy az első két párt a szavazatok hány százalékát szerzi meg. Ez az elmúlt két évtizedben 70 és 80% között mozgott. A brit pártrendszert ennek alapján valóban helyesebb „két és fél” pártrendszernek, vagy, ahogyan a továbbiakban itt utalok rá, „kvázi kétpártrendszernek” minősíteni.

A kvázi kétpártrendszer a koncentráció szempontjából a tiszta kétpártrendszer után a legkoncentráltabb struktúra. A kvázi kétpártrendszerekben az első két párt a szavazatok kb. háromnegyedét, az első három párt pedig 80–90%-át szerzi. Ez a fajta pártrendszer jellemzi – az Egyesült Királyságon túl – pl. Németországot, Görögországot, Spanyolországot és Portugáliát. A kvázi kétpártrendszer természetesen nem mindig „két és fél” pártból áll; egyaránt lehetséges a kettő + egy, a kettő + kettő, vagy a kettő + három felállítás is¹³. A kvázi kétpártrendszert tehát nem a releváns pártok száma különbözteti meg a többi típustól, hanem az a tény, hogy itt két nagy pártot találunk – ez a kevésbé koncentráltabb rendszerektől választja el –, ám e két párt a szavazatoknak csak mintegy 75%-át birtokolja – ami viszont a „tisztá” kétpártrendszertől különbözteti meg e típust.

A pártrendszerek következő típusainak jellemzője, hogy a szavazatok háromnegyedét már nem képes két párt megszerezni – ehhez legalább háromra van szükség. A kvázi kétpárti struktúrájánál kevésbé koncentráltabb pártrendszerek jellemzője, hogy itt a három legnagyobb párt együttesen a szavazatok

mindössze 60–70%-át szerzi meg. E 60–70% megoszlása azonban eltérő lehet; bizonyos pártrendszerekben ez többé-kevésbé egyenlően oszlik meg három vezető párt között, más rendszerekben azonban egy párt egyértelműen kiemelkedik a háromból.

Ez utóbbi típust nevezhetjük „kvázi domináns” pártrendszernek. Azért domináns, mert a vezető párt képes a szavazatok legalább 35%-át megszerezni, és így a három legnagyobb párt szavazatainak több mint felét egyetlen párt birtokolja. A „kvázi” jelzőt indokolja viszont az, hogy az eredeti sartori kritériumok szerint a domináns pártrendszerben a győztes párt abszolút többséget szerez és/vagy legalább 10%-kal előzi meg a második helyezettet (Sartori 1976). Ez a feltétel a kvázi domináns pártrendszerek esetében azonban ritkán teljesül. A kvázi domináns pártrendszerek jellemzője, hogy az első párt a szavazatok több mint 35, az első kettő kb. 50–60, az első három kb. 60–70%-át szerzi meg. Az ilyen pártrendszerekben tehát egy nagy párt van, amely önmagában is elkülöníti a kvázi kétpártrendszerektől (ahol kettő), és a később ismertetett típustól (ahol egy sincs). Kvázi domináns pártrendszer a skandináv országokban fordul elő leginkább – Svédországban, Dániában, Norvégiában –, de ilyen jellegű pártrendszerrel találkozunk pl. Kanadában is.

A koncentráció szempontjából negyedik típust az jellemzi, hogy ez első három párt a szavazatok legfeljebb 60–70%-át szerzi meg, és e szavazatok az első három párt között nagyjából egyenlően oszlanak meg. A „nagyjából” kifejezés itt annyit jelent, hogy nincs olyan párt, amely egyedül a három első pártra jutó szavazatok több mint felét megszerezné – vagyis e negyedik típusban sem kizárt, hogy a három párt támogatottsága között jelentős különbségek legyenek. A sokpártrendszerben nem találunk egyetlen kiemelkedő pártot sem – az első párt szavazataránya itt általában nem éri el a 30%-ot. E típus egyébként az előzőeknél sokkal heterogénebb kategóriát alkot; bár az itteni pártrendszerek jellemzője, hogy az első három párt a szavazatok legfeljebb 60–70, az első kettő legfeljebb 50–60%-át szerzi meg, ez esetenként eltérően alakulhat. A kategória, mint látható, lefelé nyitott, és elméletileg tovább részletezhető. Ehelyütt azonban ez szükségtelen, hiszen célom nem az, hogy mindenre kiterjedő tipológiáját alkossam meg a demokratikus pártrendszereknek, csupán az, hogy a koncentráció szempontjából létező különbségekre rávilágítsak. E negyedik típuson belül – amelyet a továbbiakban némiképp pongyola módon egyszerűen sokpártrendszernek nevezek – több altípust lehetne alkotni, ám ezek a koncentráció szempontjából nem különböznek egymástól lényegesen. Mivel pedig itt a koncentráció képezi a vizsgálat tárgyát, ezért ezekkel a lehetséges altípusokkal nem is foglalkozom.

A fentebb ismertetett négy típus koncentráció szempontjából jól elkülönül egymástól. Természetesen nem lehetséges valamennyi létező vagy létezett versengő pártrendszert e típusok valamelyikébe besorolni – ám jelen munka szempontjából ez nem is szükséges. Elegendő e típusok közötti különbségek ismertetése, majd annak vizsgálata, hogy a magyar pártrendszer az elmúlt tíz év folyamán mikor melyik típushoz állt legközelebb.

A négy típus legfontosabb jellemzőit – néhány konkrét példán keresztül, illetve „ideáltipikus” formában ábrázolva – az 1. táblázat foglalja össze. A táblázat a már elemzett jellemzőkön – első, első két és első három párt által kapott szavazatarányok – túl két további adatot tartalmaz minden ország esetében: az ún. effektív pártok számát¹⁴ és az 5%-ot elért pártok számát. E két adat előnye, hogy egyetlen számmal jellemzi a pártrendszer egészét. Vagyis annak a lehetőségét kínálja, hogy egyetlen számba lehessen sűríteni az eddig viszonylag részletesen taglalt jellemzőket¹⁵. Ennek persze feltétele, hogy ezen adatok a besorolásokkal valamilyen összefüggést mutassanak, vagyis adekváтан tükrözzék a típusok koncentrációja közötti különbségeket. Az 5%-ot elért párt kategóriája egyébként a parlamenti párt kategóriáját helyettesíti – mivel a parlamenti küszöb országonként eltérő, célszerűbb egy konkrétan meghatározott százalékarányt elért pártok számának vizsgálata. Az effektív pártok száma pedig a szakirodalomban – a Rae-index mellett – leginkább bevett indikátora a pártrendszer fragmentációjának. Elvileg mind az 5%-ot elért, mind az effektív pártok számának vizsgálata alkalmas lehet a pártrendszer koncentrációjának mérésére.

1. táblázat. Pártrendszerek tipizálása koncentráció szempontjából¹⁶

Típus	Példa	Első párt szavazataránya	Első két párt szavazataránya	Első három párt szavazataránya	Effektív pártok száma	5% feletti pártok száma
<i>Tiszta kétpárt- rendszer</i>	USA	47,9	95,8	97,6	2,17	2
	<i>Ideáltípus</i>	50	99	99	2	2
<i>Kvázi kétpárt- rendszer</i>	Nagy-Britannia	43,2	73,9	90,7	3,18	3
	Németország	40,93	76,1	82,8	3,29	5
	<i>Ideáltípus</i>	40-45	70-80	80-90	3-3,5	
<i>Kvázi domináns</i>	Kanada	38,4	57,8	76,7	4,09	5
	Svédország	36,4	59,3	71,3	4,53	5
	<i>Ideáltípus</i>	35-40	50-60	70-80	4-5	-
<i>Sokpárt- rendszer</i>	Finnország	22,9	45,5	66,4	5,89	6
	Olaszország	20,6	40,3	54,4	7,24	6
	<i>Ideáltípus</i>	max. 30	max. 50	max. 70	min. 5	min. 5

Az 1. táblázat adatainak legtöbbje tekintetében az egyes típusok jól elkülöníthetők. Kivétel ez alól az 5%-ot elért párt kategóriája, amely csak kevésbé tükrözi vissza a típusok közötti különbségeket¹⁷. Az effektív pártok száma ezzel szemben láthatóan jól megragadja a különböző típusok közötti különbségeket, és ezért hasznos indikátornak tűnik a pártrendszer koncentrációjára vonatkozóan.

Az egyes típusok jellemzőit még egyszer összefoglalva: a legkoncentráltabbnak a tiszta kétpártrendszer tekinthető. Itt az effektív pártok száma kettő, és két párt képes a szavazatok majdnem 100%-át megszerezni. A kvázi kétpártrendszerben az effektív pártok száma 3 körüli; az első párt itt a szavazatok kb. 40,

az első két párt 75–80, az első három 80–90%-át szerzi. A kvázi kétpártrendszer 3 és 5 közötti releváns párttal működik. A kvázi domináns pártrendszerben egy párt kiemelkedik a pártrendszerből, és a szavazatok 35%-át szerzi. Meg kell jegyezni, hogy ez elmarad a kétpártrendszerek első pártjának teljesítményétől. Az első két párt 50–60, az első 60–70%-át szerzi a szavazatoknak. Az effektív pártok száma 4 és 5 között mozog, a releváns pártok száma 5–6. A sokpártrendszerekben az első három párt által kapott szavazatarány maximuma nem különbözik a kvázi dominánstól, mint ahogyan a releváns pártok száma sem. Különbözik viszont abban, hogy az első párt itt az első három párt szavazatának kevesebb mint felét, legfeljebb 30%-ot kap. Az effektív pártok száma 5 fölött van.

Mi szükség volt a demokratikus pártrendszerek ilyen részletes tipizálására? Egyrészt, a magyar pártrendszer koncentrációja – ha létező jelenség – könnyebben megragadható, amennyiben e tipológia rendelkezésünkre áll. A következő fejezetben ugyanis az itt ismertetett mérőszámok segítségével a magyar pártrendszer koncentrációjának fokát különböző időpontokban vizsgálhatjuk, és ezáltal empirikus mérőszámok segítségével is tesztelhetővé válik a koncentráció feltételezett trendje. Az 1. táblázattal való összevetéssel továbbá nem csak a koncentráció jelensége, de annak mértéke is megállapíthatóvá válik.

Másrészt, ha feltételezzük, hogy a magyar pártrendszer és a magyar pártverseny jellege nem különbözik minőségileg a demokráciákban szokásostól, akkor a fenti tipológia megmutatja azt is, hogy a magyar pártrendszer milyen irányba fejlődhet. Erre vonatkozóan az 1. táblázatból egy dolgot érdemes mindenképpen megemlíteni: a koncentráció növekedése egyben a blokkosodás növekedését is jelenti. Ez elméletileg nincs szükségképpen így – a gyakorlatban azonban ezt láthatjuk. Vagyis, minél koncentráltabb egy pártrendszer, annál több szavazatot kap a két vezető párt, a többi pedig egyre kevesebbet. A koncentráció folyamata persze egyáltalán nem szükségszerű – egy pártrendszer bármelyik állapotban megállhat, és dekoncentrállódhat is. Ám ha a koncentráció folyamatos, akkor az egyben a blokkosodást is jelenti – a legkoncentráltabb pártrendszerek a kétpártrendszerek. Nincs arra példa, hogy egy pártrendszer úgy érjen el egy bizonyos koncentrációs fokot, hogy ne alakuljon ki két vezető párt¹⁸. Mindez pedig a tipológia hosszas részletezésének második oka: mivel a létező demokráciák pártrendszereit áttanulmányozva az a következtetés adódik, hogy a koncentráció blokkosodással jár együtt, feltételezhetjük, hogy amennyiben a magyar pártrendszer fejlődésének a koncentráció egyik jellemzője, akkor az blokkosodással kell hogy együtt járjon.

A MAGYAR PÁRTRENDSZER KONCENTRÁCIÓJA

A magyar pártrendszer koncentrációjának folyamata, illetve e koncentráció mértéke akkor válik összehasonlíthatóvá az eddig elemzett nyugati példákkal, ha az ismertetett indikátorokat a magyar pártrendszer vonatkozásában is megvizsgáljuk. Erre szolgál a 2. táblázat, amely a három eddigi választás adatai alapján – azaz a három választás idejére vonatkozóan – mutatja be a magyar pártrendszer koncentrációjának fokát.

2. táblázat. *A magyar pártrendszer koncentrációjával kapcsolatos mutatók az 1990-es, 1994-es és 1998-as választások alapján*

	Első párt szavazat- aránya	Első két párt szavazat- aránya	Első három párt szavazat- aránya	Effektív pártok száma	5% feletti pártok száma
1990	24,73	46,12	57,85	6,70	6
1994	32,99	52,73	64,47	5,47	6
1998	32,92	62,40	75,55	4,46	5

A koncentráció ténye a 2. táblázat alapján egyértelműen megállapítható; a magyar pártrendszer 1990 óta valamennyi mutató szerint koncentráltabbá vált. Míg 1990-ben az első három párt a szavazatok mindössze 58%-át szerezte meg, addig 1998-ra ez a szám 76%-ra változott. Az effektív pártok száma 1990 óta 2-vel csökkent. Az első párt 1998-ban mintegy 8, az első két párt 16%-kal kapott több szavazatot, mint 1990-ben.

A koncentráció mértékének vizsgálata ennél nehezebb feladat. Az világos, hogy az 1990-ben kialakult pártrendszer sokpártrendszer volt. Az 1990-es adatok az 1. táblázatból leginkább a finnhez állnak közel, azzal a különbséggel, hogy nálunk az első három párt némileg kevesebb szavazatot kapott, mint a finn példa esetében. Ettől függetlenül a pártrendszer koncentrációjának indikátorai 1990-ben megfeleltek a sokpártrendszert ideáltípusukon jellemző adatoknak.

A magyar pártrendszer 1994-re a sokpártrendszer felől a kvázi domináns rendszer felé mozdult el; ugyan nem érte el a kvázi domináns pártrendszerekre jellemző koncentrációs fokot, ám szinte minden mutató tekintetében koncentráltabbá vált a sokpártrendszerek ideáltípusánál. Az előző fejezetben a kvázi domináns pártrendszer és a sokpártrendszer közötti fő különbsé-

ség lényegét abban igyekeztem megragadni, hogy az előbbiben az első helyezett párt az első három párt által megszerzett szavazatok több, mint felét birtokolja. Ez Magyarországon 1994-ben – éppen hogy – teljesült: az első helyezett párt szerezte az első három párt összes szavazatának 51,17%-át. Ugyanakkor az első helyezett párt nem érte el a kvázi domináns pártrendszerekben jellemző 35%-os szavazatarányt, és az effektív pártok száma is inkább a sokpártrendszerekre jellemző 5,47-es szinten állt. A 35% persze némiképp önkényes – tulajdonképpen éppen úgy lehetne 34 vagy 36 is. Az effektív pártok számát pedig erősen befolyásolja a kisebb pártok szavazataránya – amely viszont nem feltétlenül releváns, ha a kvázi domináns és a sokpártrendszer közötti különbséget kívánjuk érzékeltetni. A kvázi domináns pártrendszer azon jellemzője, hogy pontosan egy nagy párt található a pártrendszerben, kétségtávolan jellemezte az 1994-es magyar helyzetet. Mindezek alapján – ha a fenti indikátorokat nem mechanikusan, hanem értelmezve próbáljuk alkalmazni – talán elmondható, hogy a magyar pártrendszer 1994-ben leginkább a kvázi domináns pártrendszerek ideáltípusához állt közel.

1998-ra további koncentráció ment végbe – ez a 2. táblázat adatai alapján nyilvánvaló. Nem érte el azonban a pártrendszer koncentrációja a kvázi kétpártrendszerekben szokásos szintet. A legtöbb mutató szerint az 1998-as magyar pártrendszer a sokpártrendszer és a kvázi kétpártrendszer között „félúton” áll – de nem a kvázi domináns pártrendszer állapotában, hiszen nem egy, hanem két párt emelkedik ki a többi közül. Az első, az első két és az első három párt által szerzett szavazatarány magasabb, mint a sokpártrendszerekben szokásos, de nem éri el a kvázi kétpártrendszerekre jellemző szintet. Ugyanez mondható el az effektív pártok számáról is. Úgy tűnik tehát, hogy a koncentráció az 1994-es állapothoz képest folytatódott; a magyar pártrendszer elmozdult a kvázi kétpártrendszer irányába – erre utal a tény, hogy az 1994-es állapottal ellentétben nem egy, hanem két párt emelkedett ki a pártok közül –, de azt 1998-ra nem érte el.

Nem pusztán Magyarországon találkozunk egyébiránt a 90-es évek végén ezzel a fajta pártrendszerrel – a 90-es évek utolsó választásának adatai alapján ilyen pártrendszert találunk Csehországban és Lengyelországban is. A három ország pártrendszerének koncentrációjára vonatkozó adatokat a 3. táblázat foglalja össze.

3. táblázat. Néhány kelet-európai ország pártrendszerének koncentrációja a 90-es évek végén

	Első párt szavazat- aránya	Első két párt szavazat- aránya	Első három párt szavazat- aránya	Effektív pártok száma	5% feletti pártok száma
Cseh ország, 1998	32,3	60,0	71,0	4,71	5
Lengyel- ország, 1997	33,8	60,9	74,3	4,59	5
Magyar- ország, 1998	32,92	62,4	74,55	4,46	5

Jól látható a három pártrendszer hasonlósága, és mindhárom elkülönülése az 1. táblázatban bemutatott típusoktól. Vajon ez az állapot stabilizálódik majd, vagy a pártrendszerek tovább koncentrálnak? Erre vonatkozóan pontos válasz nyilván csak több választás után lesz adható. Ám már most is lehetséges valamilyen hipotézist megfogalmazni, ha nem kizárólag a választások alkalmával, hanem a választások között is vizsgáljuk a pártrendszerek koncentrációját – hiszen ezáltal az 1998 óta történt változásokról is képet kaphatunk. A pártrendszerek koncentrációjával kapcsolatos adatok választások között a különböző pártpreferencia-vizsgálatokból érhetőek el; a továbbiakban ezért ezekkel az adatokkal foglalkozom.

A MAGYAR PÁRTRENDSZER KONCENTRÁCIÓJÁNAK FOLYAMATA A KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁSI ADATOK TÜKRÉBEN

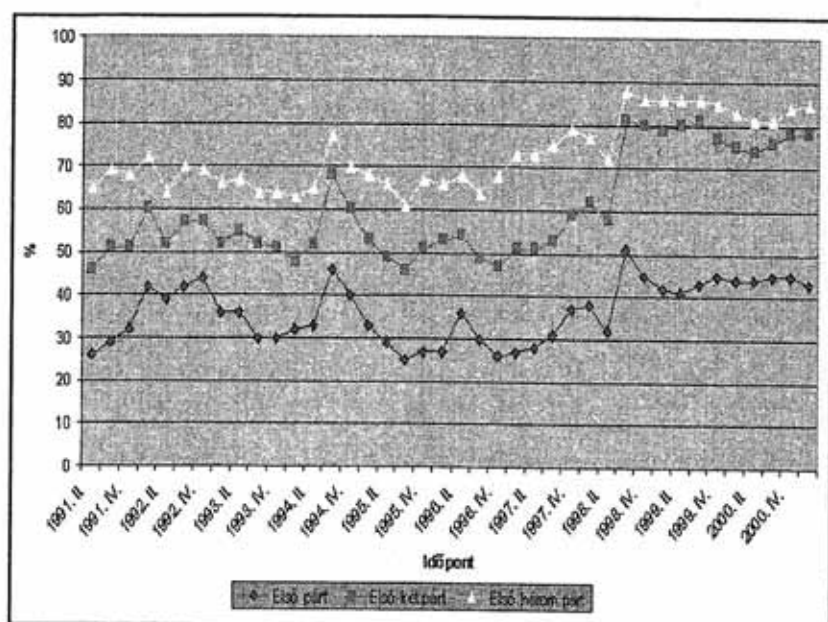
A pártpreferenciákat vizsgáló közvélemény-kutatások előnye, hogy a pártrendszer alakulásának folyamatát a választások között is érzékeltetni képesek. Van azonban egy hátránya is ezen vizsgálatoknak. Éppen a valós választási szituáció hiánya miatt nem tudhatjuk, hogy a közvélemény pártpreferenciái a választások között mennyiben tükrözik a pártrendszer tényleges állapotát¹⁹. A magyar demokrácia elmúlt tíz évében kétszer is előfordult, hogy két választás között egy párt igen gyorsan igen jelentős támogatottságra tett szert – majd legalább ilyen gyorsan e támogatottságot elvesztette. 1992/93-ban a Fidesszel, 1995/96-ban az FKGP-vel történt ez meg. Vajon mennyiben célszerű a pártrendszer koncentrációja szempontjából ezeket a „hullámokat” figyelembe venni?

Megítélésem szerint a pártpreferencia-vizsgálatokból – a pártrendszer koncentrációjára vonatkozóan – csupán az egyértelmű tendenciákból érdemes következtetéseket levonni. Ahol a tendencia nem egyértelmű, és a pártok támogatottsága – a pártrendszer koncentrációjának fokával együtt – hullámzik, ott semmiféle következtetést nem tudunk levonni a közvélemény-kutatási adatokból. Nem tudjuk ugyanis eldönteni, hogy e hullámok a pártrendszer strukturális változását jelölik, vagy csupán a pártrendszer változásának szempontjából elhanyagolható, rövid távú tényezők hatására következnek be.

Mindezt szem előtt tartva érdemes az alábbi 1. diagramot vizsgálni – ld. a következő oldalt –, amely a magyar pártrendszer koncentrációjának folyamatát a közvélemény-kutatási adatok alapján próbálja érzékeltetni. A diagramon az első, az első két, illetve az első három párt támogatottsága látható, ahogyan azt az adott időben a Szonda Ipsos közvélemény-kutató cég mérte. A grafikus forma választása az előző bekezdésben részletezett megfontolások eredménye: nem annyira a konkrét számadatok itt a lényegesek, hanem a tendenciák. A két szaggatott vonal az 1994-es és az 1998-as választás időpontját jelöli.

A diagramból első ránézésre leolvasható, hogy egyértelmű tendenciáról – a közvélemény-kutatási adatok alapján – csak 1998 óta beszélhetünk. 1998-at megelőzően a pártrendszer koncentrációja hullámzott, különösen ami az első és az első két párt szavazatarányát illeti – az első három párt szavazataránya viszonylag stabilabbnak volt mondható. Az 1991 és 1998 közötti időszakban igen rövid időn belül igen eltérő pártrendszertípusokat figyelhetünk meg a közvélemény-kutatási adatok alapján. Míg pl. 1994 végén Magyarország közelített a kvázi kétpártrendszerhez, addig alig másfél év múlva a sokpártrendszerekre jellemző állapotban volt. Ezek a hullámok feltehetően nem a pártrendszer koncentrációjának valós állapotát mutatják, hanem az aktuális politikai vitáknak, a kormány aktuális megítélésének hatását a pártpreferenciákra. Mint említettem, egyértelmű tendenciák hiánya esetén hiba lenne bármilyen, a pártrendszer koncentrációjára vonatkozó következtetést a közvélemény-kutatási adatokból levonni.

1. diagram. A pártrendszer koncentrációjának néhány mutatója közvélemény-kutatási adatok alapján²⁰

1998 után ezzel szemben egyértelmű trendet láthatunk. Az addig megszokott hullámok eltűnnek, és mindhárom mutató stabilizálódik. Stabilizálódik a diagramon fel nem tüntetett effektív pártok száma is; 1998. IV. negyedéve és 2001. I. negyedéve között egyetlen esetben sem esik 2,98 alá, vagy emelkedik 3,39 fölé – szórása tehát jelentősen csökken²¹.

Ha megvizsgáljuk, hogy hogyan alakultak 1998 után a magyar pártrendszer koncentrációját jellemző mutatók, akkor a kvázi kétpártrendszer felé való elmozdulás tényét konstatálhatjuk. A diagramon jól látható, hogy az első és az első két párt támogatottsága közötti távolság minden eddiginél nagyobb az 1998-as választások óta – az első két és az első három párt közötti távolság ezzel szemben minimálisra csökkent. Ez azt jelenti, hogy míg a pártrendszer harmadik pártjának szerepe lecsökkent, addig a másodikik megnövekedett – éppen úgy, ahogyan az a kvázi kétpártrendszerekre jellemző.

A közvélemény-kutatások szerint a magyar pártrendszer ma a kvázi kétpártrendszer állapotában van. 2001. I. negyedévében az első párt támogatottsága 43%, az első kettőé 78%, az első háromé 85%. Az effektív pártok száma 3,15, az 5% feletti pártok száma pedig 4. A pártok közül kettő egyértelműen kiemelkedik.

Ezen jellemzők *mindegyike* megfelel az kvázi kétpártrendszer 1. táblázatban leírt ideáltípusának. Ezek az adatok arra engednek következtetni, hogy az 1998-as választásokkal létrejövő pártrendszer ideiglenes jellegű volt, és a választásokat a pártrendszer további koncentrációja követte.

A közvélemény-kutatási adatokból levonható következtetésekkel persze akkor is óvatosan kell eljárni, ha azok egyértelmű tendencián alapulnak. A kvázi kétpártrendszer kialakulását és az 1998-as pártrendszer elhagyásának tényét teljes bizonyossággal csak a 2002-es választásokat követően lehet majd megállapítani. A közvélemény-kutatási adatok arra sem adnak választ, hogy ez a kvázi kétpártrendszer mennyire lesz stabil. Nincs arra vonatkozóan szabályszerűség, hogy egy pártrendszer milyen állapotban stabilizálódjon. A magyar pártrendszer akár tovább is koncentrálódhat – vagy a koncentráció folyamata visszajára fordulhat, és egy dekoncentráltabb rendszer jöhet létre. A közvélemény-kutatási adatokból mindössze annyi állapítható meg, hogy az 1998-as állapothoz képest a további koncentráció jelensége konstatálható, továbbá, hogy a magyar pártrendszer immár több, mint két éve folyamatosan a kvázi kétpártrendszer jellegzetességeit mutatja.

A MAGYAR PÁRTRENDSZER KONCENTRÁCIÓJÁNAK NÉHÁNY JELLEMZŐJE

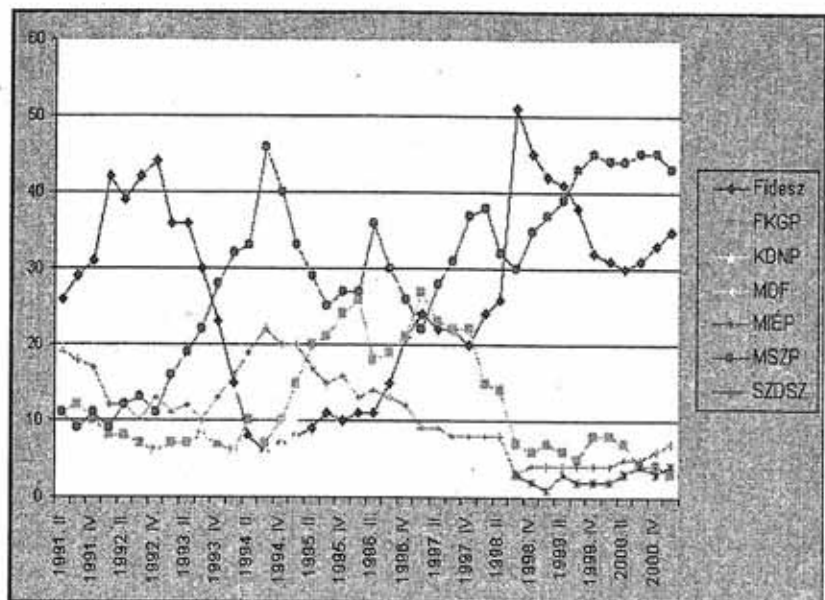
A magyar pártrendszer koncentrációjának – és ezzel együtt blokkosodásának – ténye az eddig elmondottak alapján egyértelműen leszögezhető: a magyar pártrendszer a kezdeti sokpártrendszerből a kvázi kétpártrendszer állapotába jutott. További kérdések merülnek azonban fel a koncentráció mikéntjének kapcsán.

Azt már megállapítottuk, hogy a koncentráció blokkosodással jár együtt – a blokkosodás pedig azt jelenti, hogy két párt emelkedik ki a többi közül, és szerzi a szavazatok egyre nagyobb hányadát. Ez a „kiemelkedés” azonban több különböző úton is végbemehet. Egyrészt úgy, hogy a két párt kiemelkedése *fokozatos*: viszonylag korán eldől, hogy melyik két párt lesz a pártrendszer két vezető ereje, és mindkét párt fokozatosan növeli támogatottságát a többi párt rovására²². Ám történhet ez másképp is: a két, kezdetben vezető párt közül az egyik, vagy akár mindkettő eltűnhet, és helyüket más, kezdetben gyengébb vagy egyáltalán nem is létező pártok vehetik át²³.

Azt, hogy Magyarországon hogyan ment végbe a koncentráció, a különböző pártpreferencia-vizsgálatok alapján lehet a legjobban nyomon követni. A pártpreferenciákra vonatkozó adatok alapján ugyanis a választási adatok vizsgálatánál pontosabban megállapítható, hogy mikor és miként emelkedett ki

Magyarországon a két vezető párt a többi közül. Ezt illusztrálja a 2. diagram, amely a parlamenti pártok támogatottságát 1991-ig visszamenőleg, negyedévi bontásban ábrázolja.

2. diagram. Parlamenti pártok támogatottsága, 1991–2001²⁴

A 2. diagram alapján a magyar pártrendszer koncentrációjának módjára vonatkozóan három igen fontos következtetés adódik. Egyrészt, a diagramról leolvasható az a közismert tény, hogy a rendszerváltás két vezető ereje nem tudta megőrizni pozícióját; az MDF és az SZDSZ támogatottsága ma együtt is alig éri el a 10%-ot. Magyarországon tehát nem az történt, hogy e kezdetben is vezető két párt szívta volna el a többi párt támogatóit. Ehelyett azt látjuk, hogy az 1990-ben még 10% alatti erők váltak a pártrendszer legfontosabb erőivé.

Másrészt, a diagramról egyértelműen látszik, hogy az MSZP és a Fidesz kiemelkedése nem volt párhuzamos. Először a Fidesznek volt esélye arra, hogy a többi pártot maga mögött hagyva a pártrendszer meghatározó erejévé váljon: támogatottsága 1992-ben 40% felett volt. Ám e támogatottság az 1994-es választások következtével rohamosan csökkent, és 1994-re a Fidesz ismét kis párt lett. Az MSZP ezzel szemben éppen 1992 után kezdett megerősödni. 1993 vége után az MSZP a legerősebb magyar párt lett, és ezt a pozícióját hosszabb időre csak 1998-ban veszítette el – ám ekkor is csupán a második helyre szorult visz-

sza. 1994 óta mindössze egyetlen negyedév akadt, ahol az MSZP nem volt az első két párt között – 1997. I. negyedéve –, és 1994 és 1998 között ez volt az egyetlen olyan alkalom is, hogy ne az MSZP lett volna az első párt. Az MSZP szavazótáborának mérete 1994 és 1998 között ugyanakkor nem nőtt, vagyis az 1994-es ugráshoz képest nem növelte támogatóinak számát a többi párt rovására.

Míg az első párt pozícióját 1994 és 1998 között az MSZP monopolizálta, addig a második párt pozíciójában több változás is történt. 1995-ig az SZDSZ, majd 1997 végéig az FKGP volt ezen a helyen. A Fidesz csak 1998 eleje óta jött föl a második helyre, ekkortól azonban mindvégig az első két párt között volt található. Mindebből adódik a koncentráció mikéntjére vonatkozó második lényeges következtetés: nevezetesen, hogy a két vezető párt kiemelkedése aszinkron módon, mintegy 4 év eltéréssel történt.

A pártrendszer koncentrációjának harmadik jellemzője a középpártok fokozatos eltűnése a kispártok fennmaradása mellett. Ha a középpártok alsó határának a 10%-ot tekintjük, akkor azt látjuk, hogy 1994 és 1998 között ez a kategória teljesen kiürült. Először 1995 végén az MDF, majd 1997 elején az SZDSZ, végül pedig az 1998-as választásokat követően az FKGP is e 10%-os határ alá süllyedt. Ennek következtében ma nincs egyetlen középpárt sem Magyarországon; a két nagy párt mellett kizárólag kicsi, 5%-ot alig elérő pártokat találunk. Hangsúlyozni kell, hogy a középpártok eltűnése nem szükségszerű velejárója a kvázi kétpártrendszereknek; Nagy-Britanniában a liberálisok rendszeresen 15% felett teljesítenek a választásokon, de előfordult már 20%-ot meghaladó eredmény is.

Létezik viszont Magyarországon viszonylag sok, 5% körüli párt – négy olyan párt is akad, amely az elmúlt egy év valamely időpillanatában elérte az 5%-os küszöböt²⁵. A kis pártok jelenléte – vagy hiánya – éppen úgy nem szükségszerű jellemzője a kvázi kétpártrendszereknek, mint a középpártoké: Nagy-Britanniában nincsenek kisebb pártok, míg pl. Németországban a legutóbbi választáson három párt is az 5 és 10% közötti sávban teljesített.

A magyar pártrendszer koncentrációjának folyamatára tehát a két, kezdetben legnagyobb párt fokozatos visszaesése, a két vezető párt felemelkedése közötti aszinkronitás és a középpártok eltűnése volt jellemző. Mindez a folyamat pedig az alábbi lépésekben ment végbe:

1. Az 1990–1994 eleje közötti periódus a pártrendszer képlékenységének időszaka. Az első választások két vezető erejének támogatottsága hamar lecsökken. A Fidesz gyors felemelkedése, majd gyors visszaesése mellett a sokpártrendszer fennmaradása, a középpártok jelenléte jellemző.

2. Az 1994 eleje és az 1997 vége közötti periódus egy párt – az MSZP – kiemelkedése, a kvázi domináns pártrendszer kialakulásának időszaka. Az MSZP egyértelműen a legerősebb párt, a verseny a második pozícióért – az MSZP kihívójának pozíciójáért – folyik az FKGP és a Fidesz között. A Szocialista Párt ugyanakkor az 1994-es ugrást követően nem növeli támogatottságát – vezető pozíciója annak tudható be, hogy ellenfelei megosztottak. Megkezdődik a közép-pártok eltűnése.
3. Az 1998 eleje óta tartó periódus a második nagy párt – a Fidesz – felemelkedésének, a kvázi kétpártrendszer kialakulásának időszaka. Mind az MSZP, mind a Fidesz növeli támogatottságát a kisebb pártok rovására, akik így – bár megmaradnak – alig-alig érik el az 5%-ot. A középpártok teljesen eltűnnek a politikai palettáról.

A koncentráció jellegéről elmondottak alapján úgy tűnik, hogy bár a koncentráció folyamatosan, megszakítás nélkül jellemezte a magyar pártrendszer változását, az, hogy melyik két párt emelkedik ki majd a többi közül, véglegesen csak 1997/1998 fordulóján dőlt el. Az, hogy végül az MSZP és a Fidesz „szelektálódott ki”, mint a pártrendszer két meghatározó ereje, éppúgy lehet a pártelitek tudatosan megválasztott stratégiájának eredménye, mint a pártrendszert strukturáló törésvonalak, illetve az erre épülő pártverseny természetes – esetleg szükségszerű – következménye. Megítélésem szerint egyébiránt ennek a problémának a vizsgálata közelebb vihet nem csupán a pártrendszer koncentrációjának, de a magyarországi pártverseny inherens logikájának megértéséhez is. Mint azonban a bevezetésben jeleztem, jelen tanulmány nem kísérletezik oksági magyarázatok felállításával, ezért e problémát itt nem megoldani, csupán – a későbbi megválaszolás igényével – jelezni kívántam.

KÖVETKEZTETÉSEK

E tanulmány bevezetőjében azt a hipotézist fogalmaztam meg, hogy a magyar pártrendszer változása leginkább a koncentráció fogalmával ragadható meg. A ismertetett adatok egyértelműen alátámasztották e hipotézist; a magyar pártrendszer a tíz évvel ezelőttihez képest a koncentráció valamennyi – itt vizsgált – indikátora szerint koncentráltabbá vált. Az eddig mondottak a koncentráció tényének leszögezésén túl annak mértékére és jellegére vonatkozóan is hasznos információval szolgáltak. A dolgozatnak a koncentráció folyamatára, mértékére és jellegére vonatkozó legfontosabb következtetéseit a könnyebb áttekinthetőség végett az alábbiakban, pontokba szedve összegzem.

1. A magyar pártrendszer változásának fő iránya az elmúlt tíz évben a koncentráció volt – a magyar pártrendszer az egymást követő választások alkalmával egyre koncentráltabbá vált. A közvélemény-kutatási adatok szerint a koncentráció folyamata az 1998-as választásokat követően – ám az 1998-as állapotnál koncentráltabb szinten – megállt. A pártrendszer koncentrációjának foka 1998/1999 óta lényegében nem változott.
2. A magyar pártrendszer koncentrációjának három fő szakasza volt. Az első szakaszban a magyar pártrendszer a sokpártrendszerekkel mutatott rokonságot – egyetlen párt sem emelkedett ki egyértelműen a pártrendszerből. Ezen az állapoton változtatott az MSZP felemelkedése, aminek következtében 1994-ben a magyar pártrendszer a kvázi domináns pártrendszer jellegzetességeit öltötte magára, és őrizte azt – kisebb megszakításokkal – egészen 1998-ig. 1998-ban a Fidesz felemelkedésével a pártrendszer tovább koncentrálódtott, és 1999 elejére a kvázi kétpártrendszer sajátosságait mutatta. A magyar pártrendszer azóta ebben az állapotban van.
3. A koncentráció minden esetben blokkosodással jár együtt – a koncentráció folyamatának előrehaladtával két párt fokozatosan kiemelkedik a többi közül. Nincs arra vonatkozó adat, hogy valamennyi felsorolt típus érintése szükséges lenne a pártrendszer koncentrálódása folyamán – bár a magyar esetben így történt –, ám a koncentráció egy bizonyos foka csak kvázi kétpárti struktúrában fordulhat elő. A blokkosodás ennek megfelelően a magyar pártrendszer koncentrációjával is együtt járt. A magyar pártrendszer koncentrációjának jellegzetessége, hogy a két nagy párt kiemelkedése aszinkron módon történt, és a középpártok eltűnését hozta magával.
4. Végül talán érdemes megemlíteni, hogy mivel jár és mivel nem jár a pártrendszer koncentrációjának az a foka, amelyen Magyarország a közvélemény-kutatási adatok szerint ma található. A kvázi-kétpárti struktúra azzal jár, hogy az első párt a szavazatok legalább 40%-át, az első két párt pedig legalább 70%-át szerzi meg. Ez azt jelenti, hogy a második párt is legalább 30%-át birtokolja a szavazatoknak. Az első három párt együttesen sem birtokolja ugyanakkor a szavazatok több, mint 90%-át, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy a harmadik párt szereplése nem haladhatja meg a 15%-ot – azt viszont elérheti, mint ahogyan Angliában ténylegesen el is éri. Attól tehát, hogy a rendszerben akad egy 15%-os harmadik párt, a kvázi kétpárti jelleg még megmarad. Nem függ a koncentrálóadás a releváns pártok számától sem; az 1. táblázat szerint a sokpártrendszerben sincs, vagy legfeljebb csak eggyel van több párt, mint a kvázi két-

pártrendszerben. A releváns – az itteni használatban: 5%-ot elérő – pártok számának csökkenése tehát nem szükségszerű velejárója a koncentrációnak; a kvázi kétpártrendszer elérhető három, de öt – elméletileg akár hat – releváns párttal is.

Jelen tanulmány nem vállalkozott arra, hogy a koncentráció jelenségének, illetve egyes jellemzőinek okát felderítse. Kitekintés gyanánt azonban jelezni kívánom, hogy a lehetséges okok között feltehetőleg szerepelnek intézményi, társadalmi és strukturális tényezők éppúgy, mint a politikai elit(ek) tudatos viselkedése. Ám azt, hogy ezen lehetséges okok közül melyek milyen arányban járultak hozzá a pártrendszer koncentrációjához, illetve e koncentráció említett jellemzőihez, csak további kutatás derítheti fel.

JEGYZETEK

¹ E dolgozat első változatának kritikai véleményezéséért hálával tartozom Csizmadia Ervinnek, Körösi Andrásnak és Török Gábornak.

² Csak néhány, viszonylag újabb keletű, vagy nagyobb lélegzetű művet említve: Enyedi 1995; Ripp 1995; Kéri 1998:12–33; Lakner 1998; Török 2000. Magyarország politikai évkönyveiben – főként Csizmadia Ervintől –, ill. a választások után kiadott politikai-szociológiai körképekben (pl. Böhm et al. 2000:119–181) is rendszeresen olvashatunk az egyes pártokkal foglalkozó írásokat.

³ Ld. pl. Fricz 1996; Bihari 1996:127–169; Enyedi 1998; Angelusz-Tardos 1999, 2000 (főként a szavazói szintről), ill. Fricz Tamás írásai a politikai évkönyv kötetekben. A pártok – „party unit” – és a pártrendszer – „party system” – szintje közötti megkülönböztetéshez ld. Sartori 1976.

⁴ Ilyen szakaszokról beszél pl. Körösi (1998:109–112), ám az elemzés hangsúlya itt is a pártrendszer keresztmetszeti leírásán van. Szakaszokkal találkozunk Kéri László munkájában is (34–41), ahol viszont a szakaszok közötti átmenet vizsgálata teljesen hiányzik; a szakaszok itt látszólag minden összefüggés nélkül követik egymást.

⁵ Fricz Tamás 1996-ös munkájában még ötpólusú rendszerről beszélt (1996:120), és elfogadja Ágh Attilának a pártrendszer „közepesen fragmentált” voltára vonatkozó elképzelését (1996:116). Ehhez képest legújabb munkáiban két fő pólusról beszél (1999:75) és bár az egy-két éven belüli változásokat a politikai évkönyvekben megjelent munkáiban igyekszik értelmezni, a pártrendszer egészének tízéves fejlődési irányára nem reflektál.

⁶ A jelenségre egyébként találunk utalást a szakirodalomban: Szoboszlai György egyik tanulmányában (1998) említi a koncentráció tényét, ám ez nála leginkább mint a választási rendszer következménye merül fel – mint ahogyan a munkája is a választási rendszer és a pártrendszer összefüggését, nem pedig a pártrendszer változását elemzi.

⁷ A szavazatok helyett a mandátumok birtoklását is tartalmazhatná a definíció. A két dolog arányos választási rendszerű országokban nagyjából megegyezik, ám többségi rendszerekben eltér. Amennyiben nem a szavazatok, hanem a

mandátumok birtoklását vennénk alapul, akkor pl. Nagy-Britannia pártrendszere sokkal koncentráltabbnak tűnne. Bár lehetne érveket hozni amellett, hogy a parlamenti mandátumok megoszlása pontosabban tükrözi a pártrendszer koncentrációját – hiszen a döntéshozatalra való befolyása egyes pártoknak a mandátumaik, nem a szavazataik számán múlik –, én mégis a szavazatokat veszem alapul a dolgozatban, hiszen a pártok tényleges támogatottsága a szavazataikban jelenik meg.

⁸ Ilyen pártrendszer a gyakorlatban persze soha nem fordul elő.

⁹ Nehéz lenne pl. megítélni, hogy egy 50%-os és két 25%-os, vagy két 40%-os és egy 20%-os pártból álló rendszert tekintsünk-e koncentráltabbnak. Mindkét pártrendszer hárompártrendszer abban az értelemben, hogy a szavazatok 100%-a három párt között oszlik meg. Ha ezek után azt tekintjük, hogy az első két párt a szavazatok hány százalékát szerzi, akkor a második pártrendszer tekinthetjük koncentráltabbnak – ha viszont az első párt által megszerzett szavazatokat hasonlítjuk össze, akkor az első. A két pártrendszer koncentrációja közötti különbség megítélésének nehézsége nem csak a definíció problémája – elfogadható érveket lehetne felhozni akár az első, akár a második pártrendszer koncentráltabb volta mellett.

¹⁰ Az itt alkotott tipológia egyébként némileg emlékeztet egy régebbi, Jean Blondel által alkotott tipológiára (1990). Blondel munkája is négy típust különböztet meg, és a típusok elnevezése is hasonló – ám a tipológia alapja főleg az első két párt szavazataránya; kevésbé foglalkozik a szerző az első, ill. az első három párt szavazatarányával (aminek következtében pl. az első két típus közötti választóvonal meglehetősen önkényesnek tűnik). Mivel pedig az ott használt adatok többsége a 60-as évek állapotát tükrözi, mára több ország besorolása is megváltozott.

¹¹ Ezt a tényt Jean Blondel az 1945–65 közötti pártrendszerek vonatkozásában is megállapítja (Blondel 1990:305), és igaznak bizonyul akkor is, ha a mai nyugati demokráciákon végzünk keresztmetszeti vizsgálatot.

¹² Az 1950–70-es években a brit pártrendszer egyébként megközelítette azt az állapotot, hogy a három vezető párt a szavazatok 100%-át birtokolja. Legközelebb 1951-ben voltak ehhez, amikor a három legnagyobb párt a szavazatok 99,1%-át kapta a választásokon. A rendszer azonban ekkor sem volt „tisztá” hárompártrendszer – mivel két párt egyértelműen kiemelkedett.

¹³ Két nagy és egy kisebb párt van pl. Nagy-Britanniában és Spanyolországban, két nagy és két kisebb Portugáliában, két nagy és három kisebb Németországban. Párt alatt itt persze csak a releváns pártok értendő; minden említett országban találunk további, országosan csekély jelentőséggel bíró pártokat.

¹⁴ Az effektív pártok száma az a szám, amennyi elméletileg alkotott egyenlő nagyságú párt lenne az adott pártrendszerben oly módon, hogy ezen elméletileg egyenlő nagyságú pártok pontosan akkora hatással bírnának a pártrendszer fragmentációjára, mint a ténylegesen létező nem egyenlő nagyságú pártok (Laasko-Taagepera 1979:4). Képlete: $N = 1/SP_i^2$, ahol P jelöli az i párt által elért szavazatarányt. E dolgozatban én mindig az effektív választási pártok számával dolgozom – kivétel esetét külön jelzem –, hiszen a koncentráció definíciójánál is a szavazatokat, nem a mandátumokat vettem alapul.

¹⁵ A pártrendszer jellemzőit egy számba sűríti a Rae-index (Rae 1972:126–129), a Pedersen-index (leírásához ld. Lijphart 1994:70), vagy a választási illékony-ság is. Én e dolgozatban csak az N-nel foglalkozom, és e három másik lehetséges indikátorral nem. Ennek oka, hogy az első kettő N-ből meghatározható, így sok extra információt nem hordoz, a választási illékony-ság pedig alapvetően a pártrendszer stabilitását, nem annak koncentrációját méri.

¹⁶ Az adatok a legutóbbi (pontosabban: a 2000 áprilisa előtt tartott legutolsó) választásokra vonatkoznak. Ahol többkamarás a törvényhozás, ott az adatok az alsóházra vonatkoznak. Az effektív pártok számának (N) számításánál az 1%-alatti pártok eredményét összeadtam, és egy pártként tekintettem, ami így ala-

- csonyabb N-t eredményez, ám az eltérés sehol nem haladja meg a 0,1-et. Németország esetén a CDU és a CSU eredményeit összegeztem, és a két pártot egynek tekintettem (hiszen a pártok egymással nem versengenek).
- ¹⁷ A kvázi kétpártrendszeren belül pl. nagyobb különbségeket találunk e mutató szerint, mint a kvázi domináns és a sokpártrendszerek között.
- ¹⁸ Ismét hangsúlyozni kell, hogy ez elméletileg lehetséges lenne – éppen ezért lényeges, hogy a gyakorlatban nincs rá példa. Elméleti példa egyébként könnyen előállítható: Ha A párt 40, B 30, C 25%-ot kap, a többi párt pedig együtt 5%-ot, akkor kiszámítható, hogy egy ilyen pártrendszer elérné a kvázi kétpártrendszerekre jellemző koncentrációs szintet – kettő helyett három meghatározó párttal (az effektív pártok száma e példában 3,17).
- ¹⁹ A választások között a közvélemény-kutatások valószínűleg inkább pártszimpátiát jelölnek; azt mutatják, hogy valakinek mennyire szimpatikus egy adott párt politikája – ami adott esetben eltérhet attól, hogy mennyiben tartja alkalmasnak az ország vezetésére.
- ²⁰ A diagram valamennyi adata a Szonda Ipsos felmérésein alapul, és a pártok támogatottságát a biztos szavazó pártválasztók körében mutatja, negyedévenkénti bontásban. Az adatok forrása: 1991–1998. II.: Závecz 1998:813. Az 1998. III.–2000. III. adatok a Szonda Ipsos honlapjáról származnak. A 2000. IV. évi adatok a Népszabadság 2000. dec. 17-i, a 2001. I. adatok a Népszabadság 2001. március 26-i száma alapján készültek, a havi eredmények átlagolásával.
- ²¹ Erre az időszakra az effektív pártok számának szórása mindössze 0,13 – szemben az első ciklusra vonatkozó 0,58-cal, vagy a második ciklust jellemző 0,55-tel. Az effektív pártok számát a közvélemény-kutatások alapján a már ismerttetett képlettel határoztam meg. Ám mivel az „egyéb” kategória a közvélemény-kutatások során mindig nagyobb, mint a választásokkor (hiszen a közvélemény-kutatók minden nem parlamenti pártot „egyéb”-nek sorolnak be), ezért az „egyéb” kategóriát 3 pártnak tekintettem az effektív pártok számolásakor olyan módon, hogy az „egyéb” szavazatainak 25–25% alkotott 2 pártot, a maradék 50% pedig egyet.
- ²² Ez történt például a háború utáni Németországban: már a háborút követő első, 1949-es választáson a CDU és az SPD volt a két legerősebb párt, ám ekkor együtt még csak a szavazatok 60,2%-át szerezték. Ezt követően mindkét párt növelte támogatottságát – előbb a CDU, majd az SPD –, aminek következtében a 80-as/90-es években a szavazatoknak már kb. 75%-át szerezték. (Körösenyi 1993:126–128)
- ²³ Spanyolországban pl. a kezdetben vezető két párt – a Demokratikus Centrum Unió (UCD) és a Szocialista Munkáspárt – közül csak az egyik tudott vezető párt maradni; az UCD megszűnt, és Munkáspárt mellett a másik nagy párttá a Spanyol Néppárt vált. (Hopkin 1999)
- ²⁴ Az adatok forrása megegyezik az 1. diagrammal.
- ²⁵ Az 1. és 2. diagram alapjául is szolgáló Szonda Ipsos-felmérések szerint e négy párt az FKGP, az MDF, a MIÉP és az SZDSZ.

IRODALOM:

- Angelusz Róbert–Tardos Róbert 1999. A választói erőter blokkosodása, 1994–98. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány; 619–636.

- Angelusz Róbert–Tardos Róbert 2000. Hitek, pártok, politikák. Ideológiai átrendeződések Magyarországon. In: uők: *Pártok között szabadon*. Budapest, Osiris; 165–181.
- Bihari Mihány 1996. *Magyar politika 1945–1995*. Budapest, Korona.
- Blondel, Jean 1990. Types of Party Systems. In: Mair, Peter (szerk.): *The West European Party System*. Oxford University Press.
- Bóhm Antal et al. (szerk.) 2000. *Parlamenti választások 1998. Politikai szociológiai körkép*. Budapest, MTA–PTI – Századvég.
- Broughton, David–Donovan, Mark 1999. Party System Change in Western Europe: Positively Political. In: uők (szerk.): *Changing Party Systems in Western Europe*. London – New York, Pinter; 255–274.
- Csizmadia Ervin 2000. A liberalizmus és a liberális pártok az 1998-as választások után. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány; 70–77.
- Enyedi Zsolt 1995. Az ésszerűtlen nem-rationális párt. *Politikatudományi Szemle*, (IV), 3.
- Enyedi Zsolt 1998. Pártrendszer és politikai konszolidáció. *Politikatudományi Szemle* (VII), 3; 5–32.
- Fricz Tamás 1996. *A magyarországi pártrendszer 1987–1995*. Budapest, Cserépfalvi.
- Fricz Tamás 1998. Mennyire stabilizálódott a párttagoltság 1997-ra? In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány; 138–147.
- Fricz Tamás 1999. Kétpártrendszer vagy két fő pártrendszer Magyarországon? A politikai tagolódás iránya az 1998-as választásokat követően. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány; 70–77.
- Hopkin, Jonathan 1999. Spain: Political Parties in a Young Democracy. In: Broughton, David–Donovan, Mark (szerk.): *Changing Party Systems in Western Europe*. London–New York, Pinter; 207–231.
- Kéri László 1998. *Tíz év próbaidő*. Budapest, Helikon.
- Körösi András 1993. *Pártok és pártrendszerek*. Budapest, Századvég.
- Körösi András 1998. *A magyar politikai rendszer*. Budapest, Osiris.
- Laakso, Markk-Taagepera, Rein 1979. „Effective” Number of Parties. A Measure with Application to West Europe. *Comparative Political Studies* (12), april; 4–27.
- Lakner Zoltán 1998. Az MSZP arculata és helye a magyar politikai tagoltságban. *Politikatudományi Szemle* (VII.), 4; 31–60.
- Lánczi András 2000. A politikatudomány helyzetéről és állapotáról. *Századvég*, 18; 141–162.
- Lewis, Paul–Pridham, Geoffrey 1996. Introduction: Stabilising fragile democracies and party system development. In: uők (szerk.): *Stabilising fragile democracies. Comparing new party systems in southern and eastern Europe*. London – New York, Routledge; 1–22.
- Lijphart, Arend 1994. *Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945–1970*. Oxford University Press.
- Rae, Douglas 1972. *The Political Consequences of Electoral Laws*. New Haven: Yale University Press.
- Ripp Zoltán 1995. *Szabad Demokraták*. Budapest, Napvilág.
- Sartori, Giovanni 1976. *Parties and Party Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Szoboszlai György 1998. Pártrendszer és választások a rendszerváltás után. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország évtizedkönyve 1988–1998. A rendszerváltás. I. kötet*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány; 302–324.

- Takesi, Hirata 2000. A pártrendszer kialakulása és a választási illékonyság Közép-Európában. *Politikatudományi Szemle* (IX), 3–4; 75–96.
- Török Gábor 2000. Témák és pozíciók: az SZDSZ két éve ellenzékben. *Politikatudományi Szemle* (IX), 3–4; 197–241.
- Závecz Tibor 1998. A közvélemény és a pártok, 1988–1998. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország évtizedkönyve 1988–1998. A rendszerváltás. II. kötet*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány; 805–813.

